

*І. В. Яцкова,
вчитель зарубіжної літератури
КУ Миропільської селищної ради
«Опорний навчальний заклад «Миропільська гімназія»
Миропільської ОТГ Романівського району*

Лінгвокультурологічний підхід у процесі викладання зарубіжної літератури у 9-му класі (концепт «Лялька» у драмі Г. Ібсена «Ляльковий дім»)

Сьогодні доводити питання важливості вивчення літератури як однієї з ключових дисциплін гуманітарної освіти вже немає необхідності. Постає лише питання, як навчати, аби даний предмет дійсно знадобився дітям у реальному житті.

У Законі України « Про освіту» наголошується, що метою освіти є всебічний розвиток людини та формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей [3]. Саме література, зокрема зарубіжна, покликана формувати такі цінності, адже головною своєю метою ставить прилучення учнів до кращих здобутків зарубіжної літератури та культури, розвиток творчої особистості (читача), формування в неї гуманістичного світогляду, високої моралі, естетичних смаків, а також якостей громадянина України, який усвідомлює свою належність до світової спільноти [4].

Отже, як ефективно формулювати людські цінності засобами зарубіжної літератури?

У різноманітні сучасних педагогічних технологій та методик навчання літератури все більшої популярності набирає лінгвоконцептоцентрична методика, або методична лінгвоконцептологія. Зазначені терміни були введені російським вченим, доктором педагогічних наук Н. Л. Мішатіною на початку ХХІ ст. і стосувалися, перш за все, навчання мови.

Даний напрямок в педагогіці ґрунтується на засадах лінгвоконцептології як науки, що утворилась на стику лінгвістики та концептології внаслідок зростання ролі індивіда, носія мови, у дослідженні мовних явищ [1]. Дана галузь лінгвістики зародилася у Росії наприкінці минулого століття і розвинулась у потужну мовознавчу галузь, що у другому десятилітті ХХІ століття перебуває в стані активного розвитку в науковій думці країн Східної Європи [6].

Завдяки притаманним лінгвоконцептології енциклопедичності й міждисциплінарній спрямованості, ця лінгвістична галузь сприяє розвитку наукового знання як у межах власної галузі досліджень, так і в інших галузях науки. Також лінгвоконцептологія робить внесок у становлення методологічного апарату суміжних дисциплін, зокрема літературознавства, надаючи їм свій метод концептуального аналізу. У просторі суспільної свідомості лінгвоконцептологія виявляє чутливість до суспільних проблем

девальвації цінностей і здатна виконувати роль транслятора суспільно значущих цінностей, тим самим стаючи одним із факторів формування суспільного світогляду [6].

Провідною темою досліджень є поняття концепту як семантичного утворення, яке відзначене лінгвокультурною специфікою та певним чином характеризує носіїв окремої етнокультури [2].

Спроектуювши даний підхід на мовно-літературну освіту, Н.Л. Мішатіна наголошує, що методична лінгвоконцептологія передбачає цілеспрямоване «сходження» від фрагментарного знання до знання цілісного та ціннісного, до творіння та створення концепту [9].

Формування особистісного концепту як варіанта індивідуального знання (системи особистісних змістів, що координують з системними значеннями слова – імені концепту) відбувається в результаті лінгвокультурологічної діяльності у діалоговій взаємодії (учитель – учень – текст) [8, с. 79].

За Н.Л. Мішатіною, лінгвоконцептоцентрична модель уроку включає в себе наступні стадії:

1) створення творчої мотивації уроку (визначення функції певного концепту в житті людини);

2) розв'язання комплексних (мовних та мовленнєвих) лінгвокультурологічних задач, мета яких – моделювання загальномовних та текстових концептів;

3) створення мовних творів на основі даного лінгвокультурного концепту як результат моделювання особистісного концепту на базі текстового та загальномовного концептів [9].

Розглянемо дану структуру уроку на прикладі дослідження концепту «лялька» у драмі Г. Ібсена «Ляльковий дім» (урок зарубіжної літератури у 9 класі).

Для створення творчої мотивації уроку можна запропонувати учням переглянути відеоряд з репродукцій картин з зображенням ляльок (пропонуємо використати матеріали з проекту С. Пчельнікової «Ляльки в мистецтві» <https://snob.ru/profile/7986/blog/43871>) у супроводі композиції групи «Іванушки International» «Куклы».

Після перегляду мультимедіа доречною буде бесіда:

- Яке слово може об'єднати зображене на картинах та тему пісні? (Лялька).

- Скажіть, будь ласка, які почуття та емоції навіяло Вам побачене та почуте? (Сум, ностальгія за дитинством).

- Як найчастіше на переглянутих Вами репродукціях картин зображувалась лялька? (В руках дитини).

- Чи можна було прослідкувати ставлення дітей до своїх іграшок? (Обіймає – любить, тримає на відстані перед собою – злиться, виховує, лялька валяється – дитина забула про неї або збайдужіла до іграшки).

- До кого у другій особі (ти) звертаються виконавці пісні у своєму творі? (До ляльки).

- Лялька у пісні – це просто іграшка, нежива істота? (Ні, про неї співається, як про живу).

- Які ж ознаки, риси, якості живої людини притаманні ляльці у тексті пісні? (Вона чекає, сумує, переживає, плаче...).

- Отже, до ляльки можна ставитись, як до людини. А чи можна до людини ставитись так, як до ляльки? Про це ми і поговоримо на сьогоднішньому уроці.

Як варіант мотиваційної діяльності в процесі підготовки до уроку можна запропонувати учням створити виставку ляльок. Кожен має принести свою улюблену іграшку, що залишилася з дитинства. Акцентуючи увагу на створеній експозиції, вчитель спонукає учнів до дитячих спогадів: «Звернімо увагу на підготовлену нами експозицію «Лялька з дитинства». Кожен з вас приніс свою улюблену ляльку. Приємно зазначити, що долучилися не лише дівчата, а й хлопці. Це видно з наших експонатів. Скажіть, будь ласка, діти, які емоції чи навіть, можливо, почуття викликає у вас дана виставка? Які асоціації виникають, коли дивитесь на свої улюблені іграшки?

Ми вам дуже вдячні, що ви поділились з нами дорогим, найсокровеннішим. Я ще хочу попросити вас згадати свої дитячі відчуття: як ви ставилися до цих ляльок, як ви їх називали, які ролі їм надавали і таке інше. Ви можете не озвучувати, лише подумки пригадати, адже це буде важливо для змісту нашого уроку».

Також, працюючи зі створеною виставкою ляльок, можна провести вправу «Кластер», підводячи дев'ятикласників до багатоаспектності досліджуваного концепту:

Рис. 1. Кластер «Лялька»

Наступний етап уроку – розв'язання лінгвокультурологічних задач (ЛКЗ). Для роботи доречним буде поділ учнів на 4 групи, кожна з яких або мала випереджувальне завдання, або займається дослідженням безпосередньо на уроці.

Завдання для груп:

I група. Створення словесного портрета концепту. Етимологія слова.

Етимологічні словники пояснюють походження слова «лялька» від дитячого мовлення у слов'янських мовах (польськ. льоля – хрещена мати, іграшка; болг. леля – тітка, сербохорв. љелна – старша сестра тощо).

Існує ще так звана германська версія етимології слова. Спільногерманське дієслово *грати* – швед. *leka*, давн.-англ. *lesan*, готськ. *laikan*, исл. *leika* тощо.

Версії походження слова вказують на його давнє коріння.

II група. Створення словесного портрета. Семантика слова.

Тлумачний словник української мови в 11 томах подає декілька лексичних значень слова «лялька»:

– *прямі*:

- *дитяча іграшка у вигляді фігурки людини;*
- *макет фігури якої-небудь істоти, зроблений з будь-якого матеріалу;*
- *макет фігури людини або тварини для театральних вистав, (синонім – маріонетка):*

– *переносні*: *безвольна людина або людина, якою розважаються; розмовне: ляля – дитина (звичайно мала).*

Борис Грінченко додає в тлумаченні, що слово «лялька» може вживатися як *пестливе* у ставленні до жінки.

Похідними від слова є прикм. «ляльковий», ім. лялечка, лялькар, лялькарство, ляльковод, ляльководство, лялькознавство, ляльківник.

III група. Створення контекстуально-метафоричного портрета концепту (вживання слова в прямих та переносних значеннях в словосполученнях, фразеологізмах, мікротекстах).

Часто слово «лялька» застосовується у порівняннях в значенні «маріонетка»: Крутить нами старшина, як ляльками (З. Тулуб.) Та під час опису чогось гарного, привабливого: Острівок у парку, як ляльку, впорядковано (Іван Ле).

Серед афоризмів зі словом лялька найбільш поширені «грати (гратися) в ляльки з кимось» — робити щось несерйозно, нещиро: Мені здалось, що редакція грає в ляльки з народом (Леся Українка) та «бути (стати) лялькою в чийхось руках»: Вернуться часи необмеженої влади панів у державі, ..а король стане лялькою в руках панів (Юліан Опільський).

Також часто вживані словосполучення зі словом «лялька» або похідними від нього: «лялька-мотанка», «ляльковий театр», «лялькова вистава», «ляльковий будиночок» тощо.

Можна запропонувати учням узагальнити і акцентувати увагу на двох значеннях концепту: *прямому* – лялька-іграшка і *переносному* – лялька-людина. Спробувати розібратись, що в них спільного і відмінного та зобразити це схематично:

Рис.2..
іграшка—лялька—
Розглянувши
семантику
концепту
культурному
буде запропонувати
мови оригіналу драми – норвезької.

Кола Вена «Лялька-людина» етимологію та досліджуваного українському мовно-просторі, доречним учням звернутися до

IV група. Значення слова мовою оригіналу.

Норвезькою назва твору звучить *Et dukkehjert* і дослівно перекладається «ляльковий будиночок». Перша частина складного слова *dukke* перекладається як «лялька» в тлумаченні мініатюрна продукція людей, найчастіше призначена як дитяча іграшка. Отже, автор драми під її назвою має на увазі саме іграшковий будиночок для ляльки-іграшки.

Також цікавим для дев'ятикласників буде завдання на дослідження концепту «лялька» як феномену української та норвезької культур.

З давніх-давен для українців функцію сакрального оберегу виконувала лялька-мотанка – зроблена з тканини вузликова лялька.

Це один із найдревніших символів, який сотнями і навіть тисячами років супроводжував наших предків. Ляльку-мотанку мати клала до колиски немовляті, у скриню із рушниками та сорочками, коли донька заміж виходила. Мотанка оберігала і оберігає оселі українців. Мовчазна лялька береже таємниці цілого роду, адже переходить із покоління в покоління, від матері до дитини.

Такий оберіг із сильною енергетикою, звісно ж, використовували і нині використовують у різних обрядах. Деякі з них навіть можна назвати магічними. Тому мотанку і роблять без обличчя. Адже наші предки вірили, що маючи очі чи рот, мотанка могла уособлюватися із дитиною, яка нею гралася. А отже – і прив'язати до себе її душу. А це вважалося дуже небажаним, адже могло використовуватися з недобрими намірами. Тому замість обличчя лялька-мотанка має хрест – символ сонця.

У Норвегії популярною є лялька Тільда – лялька виготовлена з натуральних тканин (льон, бавовна, бязь, вовна, повсть, фланель), прикрашена самим різноманітним декором – гудзичками, стрічками, тасьмою, мереживом.

Вперше ляльки Тільда вийшли в продаж в 1999 році, її творцем є норвезький дизайнер Тоні Финнангер. Однією з версій створення ляльки є те, що Тоні просто думала створити щось по-справжньому домашнє, затишне, тепле і рідне. Найбільш впізнавані ознаки ляльки Тільди – це маленькі очі у вигляді маленьких точок і рум'яні щічки.

Норвезька Тільда, як і українська лялька-мотанка, може стати корисними для здоров'я ліками, якщо використовувати її як подушечки-саше,

у середину якої можна класти різноманітні лікарські рослини, ароматичні речовини.

Під час роботи над дослідженням реалізації концепту «лялька» безпосередньо у тексті літературного твору відбувається створення словесно-художнього портрета даного концепту. Дану діяльність можна організувати як створення аплікаційного скрайбінгу.

Групи отримують завдання, на зворотному боці яких зображені певні символи. Виконавши завдання та озвучивши свої відповіді, учні прикріплюють символ до ватмана у визначене місце.

Завдання для груп

I гр. Опишіть коротко, як виглядав будинок Хельмерів, виходячи з ремарок до драми. Які засоби допомагають автору досягти ефекту мінімізації?

II гр. Яке заняття Нори з дітьми було їхнім улюбленим. Знайдіть у тексті його опис. Підберіть синоніми до дієслова «гратися».

III гр. Знайти у тексті, якими словами Хельмер найчастіше називав свою дружину? Про яку манеру спілкування між подружжям це говорить?

IV гр. Які дії Нори найбільш подобались її чоловіку? Підберіть цитати.

Можливі виступи учасників

I гр. На самому початку драми автор описує кімнату, в якій відбуваються дії: «Затишна кімната, обставлена зі смаком, проте недорогими меблями». Навколо все гарно, охайно, комфортно облаштовано. В описі інтер'єру часто зустрічаються зменшувально-пестливі слова: диванчик, грубка, столик, шафочка. Цим драматург викликає у читачів асоціації з маленьким, гарненьким помешканням для ляльки.

II гр. Нора найчастіше любила гратися зі своїми дітьми. Меншу доньку вона називає лялечкою. «Що? Гратися хочете! У що ж ми будем гратися? У жмурки? Ну, давайте в жмурки. Перший хай Боб заховається... Ах, мені? Ну, гаразд, я перша. Починається гра. Супроводжувана сміхом, веселощами; ховаються і в цій кімнаті, і в сусідній, праворуч. Нарешті Нора ховається під стіл; діти гамірно вбігають до кімнати, шукають матір, але не можуть відразу знайти, чують її приглушений сміх, кидаються до столу, піднімають скатерку і знаходять. Цілковите захоплення. Нора висовується, ніби хоче злякати їх. Новий вибух захоплення». Синоніми до слова гратися – розважатися, забавлятися, бавитися.

III гр. Хельмер найчастіше називав дружину жайворонком, білочкою, пташкою, красунею. Говорив про неї «бідне моє, безпорадне творіннячко». Це говорить про несерйозну, грайливу манеру спілкування між чоловіком і дружиною.

IV гр. У Норі Хельмера найбільш приваблювало її вміння співати, танцювати, гарно одягатися: «Я все зроблю, як ти любиш, Торвальде. Буду співати тобі, танцювати...»; «А мені б так хотілося бути гарненькою на цьому костюмованому вечорі. Торвальде, чи не можеш ти зайнятися мною, вирішити, ким мені бути і як одягнутись?»; (до Фру Лінне) «Бачиш, завтра ввечері у мешканців нагорі, у консула Стенборга, костюмований вечір, і

Торвальд хоче, щоб я була в неаполітанському вбранні і протанцювала тарантелу»).

Детальніше з'ясувати сутність стосунків між Норою та Хельмером допоможе вправа «Одягни ляльку», мета якої полягає у поєднанні цитат з тексту, що розташовані на макетах паперових ляльок, з характеристикою стосунків, що розташовані на моделях паперового одягу для ляльки.

В результаті розв'язання ЛКЗ створюється словесно-художній портрет концепту у вигляді скрайбінгу, що унаочнює дане дослідження:

Рис. 3. Зображення аплікаційного скрайбінгу

Текстовий матеріал для вправи можна використати наступний:

Таблиця 1

Цитатна характеристика сутності стосунків між подружжям Хельмерів

Беззаперечна слухняність, покора	<ul style="list-style-type: none"> • Нора. «Хіба я не розумниця, що слухаюсь тебе?» • Хельмер (бере її за підборіддя). «Розумниця — бо слухаєш чоловіка? Ах ти ж, крутійко!»
Самопожертва заради задоволення амбіцій іншого	<ul style="list-style-type: none"> • Для нього було б так болісно, принизливо дізнатися, що він зобов'язаний мені чимось.
Рольові ігри	<ul style="list-style-type: none"> • Я уявляю собі, ніби ти моя таємна любов, ніби ми з тобою одружені потай і ніхто навіть не підозрює, що між нами щось є... • Я уявляю собі, що ти моя юна наречена... то ми просто з-під вінця...
Контроль за діями, маніпуляція	<ul style="list-style-type: none"> • Пташка мила, але витрачає страх скільки грошей. Просто неймовірно, як дорого обходиться чоловікові така пташечка
Відчуття власності	<ul style="list-style-type: none"> • «Торвальд так безмежно мене любить, що не хоче ні з ким ділитися мною... як він каже...

Можна також запропонувати учням узагальнити сказане і охарактеризувати стосунки Нори та Торвальда за допомогою іменників-асоціацій, зобразивши це схематично:

Рис. 4. Прийом «Асоціативний куш»

Учні можуть порівняти дані асоціації зі своїми стосунками з іграшкою, про які йшлося на початку уроку.

Варто акцентувати увагу дев'ятикласників на фразі Нори, яку вона вимовляє перед кульмінаційним моментом твору: «Скинути маскарадний костюм». Цим виразом «маску скидає» Нора і стає сама собою, і автор «скидає маску з сюжету твору». Про те, про що говорилося у дослідженні, головна героїня заявляє відверто у фінальному діалозі з чоловіком. Можна запропонувати учням переглянути фрагмент (1:15 – 1:18) художнього фільму «Ляльковий дім» 1973 року, режисер Патрік Гарманд: <https://www.youtube.com/watch?v=zXo5ig3ihql>

У даному відеофрагменті Нора підтвердила складові словесно-художнього портрету досліджуваного концепту: ляльковий дім, діти – ляльки для Нори, Нора – лялька спочатку для батька, а потім для Торвальда, а сам Торвальд – ляльковод.

Аби підвести учнів до висновків, можна запропонувати наступні запитання:

- Нора нарешті приймає самостійне рішення. Яке? (*Піти з дому*)

- Це було друге самостійне рішення Нори у подружньому житті. Кого вона рятувала перший раз? (*Чоловіка*). Кого вона рятує цей раз? (*Себе*).

На даному етапі уроку доречною буде інсценізація діалогу між головними героями зі слів Нори «Мені треба побути самій, щоб розібратися в самій собі і в усьому іншому» до її ж репліки «О-о, не можу навіть згадувати про це! Так би й розірвала себе на шматки!» Варто підвести учнів, що уже в даному уривку концепт «лялька» відсутній, його центральне місце займає концепт «особистість», що говорить про кардинальну зміну в свідомості головної героїні.

Аби наголосити на актуальності даної проблеми в реальному житті, можна запропонувати учням поміркувати над такими питаннями:

- Скажіть, будь ласка, чи можна винести проблему стосунків між подружжям Хельмерів за межі родини, у суспільство кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (Жінки не мали права брати участь у політичних виборах, навчатися в університетах тощо. В Німеччині, одній з найрозвиненіших країн Європи, місце жінки визначалося трьома К: *Kinder, Küche, Kirche* – діти, кухня, церква).

- Чи актуальна ця проблема сьогодні? (Цей стереотип все ще існує, але ідея гендерної рівності стає дедалі прогресивнішою завдяки феміністичним рухам, гендерній освіті та демократичній світовій політиці. Але молодій дівчині часто приходить обирати між кар'єрою та родиною, молодим мамам часто відмовляють у працевлаштуванні через часті хвороби дітей тощо). Наша сучасниця, Оксана Забужко, у своєму відверто феміністичному романі написала такі рядки:

Ти жінка. В цім твоя межа.

Твій місяць спить, як срібна блешня.

Як пряноць з кінчика ножа,

У кров утрушено залежність...

- Чи може бути щасливим сімейне життя для чоловіка, в якого дружина не має власної життєвої позиції, а лише виконує його вказівки? (Ні, набагато цікавіше спілкуватися і жити з особистістю, ніж з безвольною лялькою. Притому, швидше за все, дружині це набридне і сімейне життя «розвалиться»)

- Чи може «лялькою» стати людина чоловічої статі? (Так, людиною, поведінкою якої маніпулюють інші, може бути і чоловік, і жінка).

- Тож скажіть, на вашу думку, чи добре бути лялькою в чужих руках?

Переходячи до етапу уроку створення мовних творів на основі концепту «лялька», варто ще раз наголосити, що кожному у житті вирішувати: бути свідомою, самодостатньою особистістю чи стати людиною, за яку думають, діють, якою маніпулюють і надають їй ролі у житті.

Як тему есе можна запропонувати вислів «Як не стати лялькою в чужих руках?». Твір учні можуть писати на уроці або вдома, добре подумавши, зваживши всі аргументи.

Варіанти учнівських творчих робіт «Як не стати лялькою в чужих руках?»

На мою думку, суспільство дорослих здебільшого поділяється на «ляльок» та «ляльководів». Особистостей з твердими переконаннями і власними позиціями щодо життя замало, тому ми так і живемо.

Для того, аби життя в Україні та світі покращилось, потрібно більше свідомих людей, які не піддаються впливу грошовитих «ляльководів», а активно діють, керуючись моральністю та законом. І цього потрібно навчатись змалку.

Ні, не варто постійно перечити батькам та вчителям – так чи інакше, ми таки залежимо від них. Але потрібно відстоювати свої погляди, намагатися у діалозі підтвердити їх.

«У нас в дитинстві не було комп'ютерів та телефонів – ми читали книги. А ви лише й сидите в інтернеті...Що з вас виросте?» – часто можемо чути від дорослих, які, мабуть, таким чином хочуть привити нам любов до книги... Хтось після подібних слів хапається за книгу, бездумно гортає її сторінки, а сам думає : «Що ж далі було в тому ролику на ютубі?» А хтось спробує переконати дорослого: «Але ж ви купили мені комп'ютер, значить погоджуєтесь, що він сьогодні необхідний. А хто довів, що інтернет – це погано? А хіба усі люди вашого покоління, що «лише читали книги», вирости бездоганними?» і таке інше.

Дорослі навіть можуть не помічати, що такими відвертими діалогами вони допомагають нам більше, ніж наказами та повчаннями. Давши нам можливість відстоювати свої думки, дорослі готують нас до життя, в якому ми не будемо ляльками у чийось руках, а будемо вільними, відвертими, самодостатніми. І обов'язково побудуємо таку ж державу!

Ти – не лялька!!!

*Лежить в куточку... Суконька порвана,
Обличчя все в помаді, та дарма...
Вона вже не потрібна дівчинці, бо любя мама
Зробила подарунок: в неї лялечка нова.
Стару ж невдовзі викинуть в сміття,
Потішила дитинку рік вже – досить...
Таке й в людей лялькове є життя:
Побавляться – й в бік відійти попросять...
Та ти – не лялька! В тебе є душа,
І розум, й воля, і характер.
Нехай нікого думка не втіша,
Що так, як з лялькою, з тобою можна грати.
Спілкуйся гордо з усіма
І не ковтай приниження й образи.
Прощати треба? Так, та пам'ятай:
Лиш для подальших перемог, а не поразок.*

Як рефлексію пропонуємо дев'ятикласникам переглянути відеокліп добре відомої їм пісні групи «Антитіла» під назвою «ТДМЕ (Там Де Ми Є)»: <https://www.youtube.com/watch?v=2BNoM8eveTU>, уважніше вслухатись у слова: «Хто лише лялька? А хто Карабас?» Дійсно, час це розуміти і будувати життя за своїм сценарієм, щоб воно мало не лише «хеппі енд», а й протікало цікаво, насичено та успішно.

Отже, застосування лінгвоконцептоцентричної методики на уроках зарубіжної літератури є оптимальним засобом введення учнів у національну та міжнаціональну культуру через мову, завдяки поєднанню системно-

структурного, комунікативного та когнітивного підходів [8, с. 80]. Це саме той шлях, який формує у здобувачів освіти необхідні цінності та компетентності для реального життя; завдяки дослідженню лінгвокультурологічних концептів: від поглиблення мовознавчих пізнань, через тісну співпрацю з автором художнього твору до утворення власних світоглядних позицій. Не даремно автор даної методики називає її шляхом розвитку методики ХХІ століття [7].

Щодо дослідження концепту «лялька» під час вивчення драми Г. Ібсена, варто зауважити на важливості та необхідності формувати у підлітків цінності подружнього життя та вміння прораховувати можливі ризики маніпулювання людиною у суспільстві.

Список використаних джерел і літератури

1. Вавшко О.В. Концепт як об'єкт лінгвоконцептології// Науковий блог «Національний університет «Острозька академія». [Електронний ресурс.]. Режим доступу: <https://naub.oa.edu.ua/2017/концепт-як-объект-лингвоконцептолог/>
2. Жарковська І.В., Компанієць А.С. Лінгвокультурологічний концепт «PERSONAL SPACE» у формуванні національної ідентичності англomовних країн// Молодий вчений. – 2017. – № 6. – С. 152 – 156.
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145–VIII. [Електронний ресурс.] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Зарубіжна література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. (2012 р. зі змінами 2015-2017 рр.). [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
5. Ібсен Г. Ляльковий дім. – Х.: Фоліо, 2011. – 352 с.
6. Луньова Т. До питання про роль лінгвоконцептології у розвитку сучасної наукової парадигми і формуванні суспільного світогляду// Філологічні науки. – 2017. – № 25. – С. 76 – 81.
7. Мишатина Н. Л. Лингвоконцептоцентрическая методика как путь развития методики ХХІ века// Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. [Електронний ресурс.]. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=24950>
8. Мишатина Н.Л. Методика и технология речевого развития школьников: лингвоконцептоцентрический подход. Монография. – СПб.: «Сага» – «Наука», 2009. – 264 с.
9. Мишатина Н.Л., Быстрицкая М. А. Лингвокультурологический урок речевого развития «Путиами доброты и любви». [Електронний ресурс.] Режим доступу: <http://mishatinanl.ucoz.com/112016.pdf>